

zanmasını önlemeye çalıştığını yazmaktadır. Onun Yavuz Sultan Selim'e ve Kanûnî'ye gönderdiği bazı mektuplar günümüze ulaşmıştır.

Güzelliği kadar hayır severliğiyle de tanınan Hafsa Sultan, yaptırdığı birçok hayır müessesesi arasında bilhassa Manisa'da bir kısmı 1523'te bitirilen cami, medrese, sıbyan mektebi, hankah, imaret, hamam ve dârüşşifâdan meydana gelen külliyesiyle tanınır. Bunlardan hamam (1538) ve dârüşşifâ (1539) ölümünden sonra Kanûnî tarafından onun adına külliye ilâve edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Çağatay Uluçay – İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939, s. 99; M. Çağatay Uluçay, *Harem Mektupları*, İstanbul 1956, s. 74-80; a.mlf., "Kanunî Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 227-257; a.mlf., *Harem*, Ankara 1971, s. 47, 61, 62, 64, 66; a.mlf., *Pa-dışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 29-30; Danişmend, *Kronoloji*, II, 162; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 95-97; L. P. Peirce, *The Imperial Harem*, New York 1993, s. 52-53, 199-200, 279; Adnan Giz, "Yavuz'un Zevcesi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Hatun'un Mektupları", *Tarih Dünyası*, sy. 2, İstanbul 1952, s. 18, 768-769, 789-790; a.mlf., "Belgelere Göre Kanunî Sultan Süleyman'ın Ailesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, I, İstanbul 1978, s. 19-21; Nihat Yörükoğlu, "Hafsa Sultan'ın Portresi", *Vakıflar Bülteni*, İstanbul 1970, s. 90-92; a.mlf., "Hafsa Sultan", *TA*, XVIII, 315.

ALİ HAYDAR BAYAT

HAFSA SULTAN KÜLLİYESİ

Klasik devir
Osmanlı mimarisinin
Manisa'daki en muhteşem örneği.

Sultâniye Külliyesi adıyla da anılır. Yavuz Sultan Selim'in eşi Hafsa Sultan tarafından oğlu Şehzade Süleyman'ın (Kanûnî) Saruhan sancak beyi olarak Manisa'da bulunduğu sırada (1513-1520) inşası başlatılan külliye cami, imaret, medrese, sıbyan mektebi, hankah, dârüşşifâ ve hamamdan oluşmaktadır. Cami ve ona bağlı binalardan bir bölümü 929'da (1523) tamamlanmış, hamam (945/1538) ve dârüşşifâ ise (946/1539) Hafsa Sultan'ın vefatından (1534) sonra Kanûnî Sultan Süleyman tarafından külliye ilâve edilmiştir. Bu külliye, vakıf defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Manisa'nın ovaya doğru genişlemesini sağlayacak bir mevkide, Tımurtaşoğlu Ali Bey bahçesi denilen yerde, etrafı boş bir alanda yaptırıldığı için civarının iskân-

Hafsa Sultan Külliyesi – Manisa

nına çalışılmış ve caminin batı yönüne yirmi hâne yerleştirilerek bunlar her türlü tekâlif vergilerinden muaf tutulmuştu. Zamanla burada bir mahalle oluşarak şehrin büyüme yönü belirlenmişti. Hafsa Sultan tarafından külliye için düzenlenen vakfiye Şaban 929 (Haziran-Temmuz 1523) tarihli olup görevlileri ve gelir kaynaklarını tesbit etmektedir. Bunun uygulanışını gösteren 1531 tarihli vakıf *Tahrir Defteri*'nde maaşlı personel sayısı 117'yi bulmaktadır. Camide iki imam, bir hatip, dört müezzin ve diğer hizmetliler mevcuttu. Ayrıca imaret kısmında düzenli olarak yemek çıkarılıyordu. Defterdeki kayıtlara göre imaret mutfağının senelik et sarfıyatı 16,627 kilogram, buğday sarfıyatı ise 91,500 kilogram idi. Burada yirmi kişi çalışıyordu. Dârülkurrâda dokuz, hankahta ise on üç derviş bulunuyordu. Medresede bir müderris ve bunun on talebesi vardı; talebelere günde 2'şer akçe yevmiye veriliyordu. 1575 tarihli *Vakıf Defteri*'nde caminin batı yanında bulunan dârüşşifâda görevli personelle ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Buna göre burada baştabip, ikinci tabip, vekilharç, göz hekimi (kehâl), cerrah ve yirmi beş kadar da hizmetli görevliydi (Emecen, s. 95-97).

Şehrin sosyal ve ekonomik tarihinde önemli bir yere sahip olan külliye daha XVI. yüzyılda birtakım olaylarla karşı karşıya kaldı. 1559'da buranın silâhlı talebe (suhte) eline geçtiği, vakıf mallarının toplanmasında bazı suistimaller olduğu, vakfa ait arazilere müdahale edildiği, imarete giden su yollarının harap olup tami-

rine çalışıldığı bilinmektedir (a.g.e., s. 97). Bugün külliyeinin imaret ve hankah kısmı mevcut olmayıp harap haldeki diğer kısımları, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1969'da tamamlanan restorasyon çalışmalarıyla eski durumuna uygun bir hale getirilmiştir.

Cami. Yapı, şehirdeki İvaz Paşa ve Hattuniye camileri gibi Edirne'deki Üç Şerefeli Cami'nin plan şemasını vermektedir. Bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla ile örülmüş duvarlar üzerinde basamak şeklinde yükselen cami, 12,30 m. çapında merkezî kubbe ile örtülü harim, daha alçak tutulmuş ikişer küçük kubbeyle örtülü iki yan mekân ve beş gözlü son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Payandalarla desteklenen yüksek kasnağın taşıdığı merkezî kubbe kare prizma gövde üzerine oturmakta ve bina bu haliyle tek kubbeli olduğu intibaini bırakmaktadır. Harim, ortada birer sütun üzerine basan ikişer kemerli açıklıklarla yan mekânla-

Hafsa Sultan Camii'nin son cemaat yeri

ra bağlanmıştı; bütün kubbe geçişleri pandantifler ile sağlanmıştı.

Üzerinde ebced hesabıyla 929 (1523) tarihini veren dört mısralı Arapça sülüs kitâbenin yer aldığı kapıdan girilen iç mekân ferah ve aydınlıktır. Kapı zarif kitâbesi, kıvrık dallı rûmî süslemeleri ve renkli taş bordürleriyle, geç dönemlere ait göz alıcı barok süslemeler arasında asil bir görünüm sergiler. Mermerden yapılmış olan mihrap ve minber oldukça sadedir. Mihrabın iki yanındaki pencerelerin alınlıklarında görülen lâcivert üzerine beyaz rûmî, hatâyî, rozet, şakayık ve nar çiçeği bezemeli çiniler XVI. yüzyıl için karakteristik olup döneme uygun üslûp gösterirler. Girişin sağında beş direkli ahşap oyma bir hünkâr mahfili bulunmaktadır.

Son cemaat yerinin iki köşesinde yer alan ve sekizgen kürsülere oturan kesme taştan yapılmış kalınca gövdeli minareler 30'ar m. yüksekliğindedir.

Medrese. Caminin kuzeyine inşa edilen medresenin hücreleri cami avlusunun üç tarafına yerleştirilmiş, böylece avlu ortak kullanılarak daha sonraki yıllarda Beşiktaş Sinan Paşa, Topkapı Kara Ahmed Paşa ve Kadırga Sokullu külliyelelerinde de uygulanan bir cami ve medrese terkibi meydana getirilmiştir. İki katlı dersane alışılmışın dışına çıkılarak ek-sene değil odaların sonuna konulmuştur. Avlunun doğu kenarındaki molla hücreleri aynı ebatta olup kubbe örtülüdür. Kuzey ve batı yönündeki odalar ise çeşitli boyutlardadır ve kubbe veya tonozla örtülmüştür. Vakfiyeye göre kırklı pâyesinde olduğu anlaşılan medrese daha sonra ellili pâyesine yükseltilmiştir.

Hamam. Âbidevî bir çifte hamam olarak inşa edilen yapı külliye'nin kuzeydoğu köşesinde yer alır; kuzey kısmı kadınlar,

güney kısmı ise erkekler için planlanmıştır. Mukarnaslarla geçilen kubbelerdeki yıldız pencerelerden bol ışık alan her iki hamam da soyunmalık, ılık, sıcaklık ve halvetlerden meydana gelir. Sıcaklık bölümleri sekizgen formda olup birbirlerinden bazı detaylarda farklılık gösterirler. Her ikisinin de sıcaklık girişinin karşısında sivri kemerli bir eyvanla iki halvet bulunur. Erkekler kısmındaki yelpaze tromplu halvetin şehzadelere ait olduğu bilinmektedir.

Sıbyan Mektebi. Medrese ile hamamın arasına inşa edilmiş klasik planda iki kubbeli bir yapıdır. Duvarlar alt kısımlarda moloz, üst kısımlarda bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla ile örülmüştür. İki odadan meydana gelen mekânların üzerlerini eşit büyüklükte ve sekizgen kasnaklı iki kubbe örtmektedir. Kubbelere geçiş için mukarnaslı tromplar kullanılmıştır.

Dârüşşifâ. Kareye yakın bir planda inşa edilmiş olan yapı, tamamıyla moloz ve tuğladan örülen duvarlarının iççiliği ve çift sıra kirpi saçaklı, basık kubbeli örtü sistemiyle erken dönem eserlerine benzemektedir. Üzerinde sülüs hatla yazılmış altı mısralık bir kitâbe bulunan basık kemerli ve tuğla alınlıklı cümle kapısından iki devşirme sütuna oturan üç kubbeli revaka girilir. Revakın karşısına gelen bölüm eyvan şeklinde ele alınmış, toplam on adet olan odaların ikisi revakın yanlarına, diğerleri avlunun doğu ve batı kenarlarına yerleştirilmiştir; köşelerdekiler ötekilerden daha büyüktür. Her odanın tuğladan sivri kemerli bir kapısı ve dışarıya bakan yine tuğla kemerli ve mermer söveli bir penceresi bulunmaktadır. Vakfiyeden dârüşşifâda bir başhekim, bir cerrah, iki göz hekimi, bir akıl hastalıkları uzmanı, iki eczacı, iki

eczacı yardımcısı, ikisi gececi olmak üzere dört hastabakıcı, bir idareci, bir kâtip, iki aşçı ve bir çamaşırcının çalıştığı öğrenilmektedir. Halen Sağlık Müzesi olarak kullanılan dârüşşifâ, 1951 yılından beri halka dağıtma şenliklerinin tekrar canlandırıldığı ünlü mesir macunu ile Türk tıp tarihinde özel bir yere sahiptir.

İmaret ve Hankah. Ne zaman yıkıldığı tam olarak tesbit edilemeyen aşhane-imaretin caminin batısındaki ağaçlı alanda yer aldığı ve mutfak, kiler, ahır, odunluk ve abdesthaneden meydana geldiği bilinmektedir. Yine aynı ağaçlı alanda bulunan ve aşırı haraplığı yüzünden 1935 yılında son kalıntıları ortadan kaldıran hankahın aynı zamanda Tekke Medresesi ve Dış Medrese adlarıyla da tanınmasından anlaşıldığına göre sonraları ihtiyaç üzerine medreseye çevrilmiştir. Toplanan bilgilerden faydalanılarak yapılan restitüsyonda, bir çevre duvarıyla müstakil hale getirilen yapının ortası havuzlu bir avlunun etrafına dizilmiş, önleri revaklı on iki hücre ile bir tevhidhânenen olduğu ve revaklar dahil bütün mekânların kubbe örtülü olduğu görülmektedir (Konyalı, XIII [1981], s. 491).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Çağatay Uluçay – İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihî*, İstanbul 1939, s. 99; İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, İstanbul 1946, I, 121-131; R. Anhegger, "Moscheen vom Bauschema der Üç Şerefeli Cami in Edirne", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950, s. 317-320; Baltacı, *Osmanlı Medresele-ri*, s. 615; Mustafa Kocaman, *Manisa Hafsa Sultan Camii ve Külliyesi* (lisans tezi, 1981), İÜ Ed.Fak. Türk İslam Sanatları Kürsüsü; Ali Haydar Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dârüşşifası*, Manisa 1981, s. 27-28; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 151; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 95-97; Ersal-Neclâ Yavı, *Manisa*, İzmir 1995, s. 87-91, 150-156; İbrahim Hakkı Konyalı, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", *VD*, VIII (1969), s. 47-56; Nihat Yörükoğlu, "Manisa'da Hafsa Sultan Hânkahı", a.e., XIII (1981), s. 489-492; Nusret Köklü, "Sultan Camii ve Külliyesi", *Manisa*, sy. 2, Manisa 1982, s. 9-22; "Manisa", *YA*, VIII, 5610-5611, 5621-5622.

DOĞAN YAVAŞ

HAFSİYYE

(الحفصية)

Hâricîler'in

İbâziyye fırkasına mensup olan
Hafs b. Ebû'l-Mikdâm'ın
görüşlerini benimseyenlere verilen ad
(bk. İBÂZİYYE).

Hafsa Sultan Külliyesi'nin medrese, sıbyan mektebi ve hamamı